

Balázs Géza

## Harangjelek, sírjelek

**Temető, cinterem, sírkert.** Az ősszel, az ősze jeleivel, őszi magatartásunkkal, lelkiállapotunkkal összefonódott az elmúlás, a halál, a halottakra való emlékezés. Ülünk a villamoson, és zötykölődünk a temető felé...

Temető szavunk összetételekben jelent meg. Az 1500-as években kódexünkben *temetőföld*, *temetőhely* és *temetőkert* alakban fordult elő, s ezekből vonódott el a 17. században a mai *temető* szó. Erdélyben és Szatmárban egyes helyeken használják a görög-latin eredetű és nagyon sok nyelvbe átment *cinterem* szót a temetőre vagy templomudvarra (amely egyébként korábban ugyancsak temető volt). A cinterem tehát elsősorban nem valamiféle termet jelent (ritkán irodalmi alkotásokban esetleg lovagtermet), viszont egyes protestáns vidékeken jelentheti a templom előcsarnokát, bejáratát. A 14. századi Jókai-kódexben, az első magyar nyelven írt könyvben ekképp szerepel: „Fráteroknak némi Cimtermében szent koporsóknak vára felett”, tehát a barátok temetőjében.

A temető irodalmias elnevezése: *sírkert*. Széchenyi a nemzeti panteonra az *üdvlelde* szót javasolta.

Halottak napján, a temetőben, a sírnál, a kis márványlapnál állunk, kezünkben a néhány szál virág. A Jókai-kódex sorai jutnak eszembe: „Mit adhatok te nagyságos ajándokodnak? Mert mikoron valamit neked adonk, tiedet adjuk neked. Azért mit adhatok teneked, Uram?”

**A harang szava.** Vajda Jánosnál olvassuk: „Úgy tetszik nekem, / Miként ha e torony négy ablakán / A négy harang mint négy sötét barát / E szörnyű szót zokogná untalan / Egymásután, imaszerűen, feddhetetlen / Ütemben: el-mú-land-ó, el-mú-lan-dól!” Vajda Jánost tehát a harangszó az elmúlásra figyelmezteti – s nem véletlenül.

A harangszó ugyanis jel, s a jelnek jelentése van. Nemcsak egyszerűen jel a harangszó; de egy sajátos jelrendszer is tartozik hozzá.

Már az ókori Rómában is használták a harangot jeladásra. A keresztény egyház a 12. századtól tette kötelezővé a felszentelt harangok használatát. Haranglábakon, templomtornyokban felfüggesztett harangok jelzik azóta is az egyes felekezeti szokások szerint az időt, harangszó figyelmeztet az istentiszteletre. Harang jelzi az emberi élet nagy eseményeit: születés, házasságkötés, halál. A halál bekövetkeztéről a harang egészen pontosan tudósít. A harangszóból kihallható, hogy férfi, nő vagy gyermek halt-e meg.

Az egyszerű, megállás nélküli harangozás neve: *vers*; ez is utal arra, hogy a nép sokszor ritmikus mondatokat, szövegeket vélt belehallani a harangszóba.

Amikor az ember valahonnan harangszót hall, jelként értelmezi: a közelben templom, település van. A legszokásosabb a déli harangszó. Ezt az 1456-os

nándorfehérvári győzelem emlékére rendelték el, s büszkék lehetünk rá, bárhol is halljuk a világban. A déli harangszó csak Kőszegen van 11 órakor: 1532. augusztus 30. és szeptember 2. között vonultak el a megtépázott török seregek Kőszeg város falai alól. A hagyomány szerint éppen 11 órakor kezdtek el szedelőzködni. Ennek emlékére szólal meg helyi szokás szerint azóta mindennap 11 órakor a plébániatemplom harangja.

A templomtornyokban vagy haranglábakon felfüggesztett harang figyelemzetei a híveket az istentiszteletre. Az emberi élet nagy fordulói (születés, házasságkötés, halál) ugyancsak harangozással jelzik. Vidékenként változó, de nemek, korcsoportok, sőt halálnemek szerint is különbözik a harangszó. (Néhol az öngyilkosoknak és a villámsújtottaknak nem harangoznak.)

A protestáns kollégiumokban kisharang jelezte a kicsapott diák távozását.

Évszázadok óta fontos jel: a harang félreverése. Ez a hírközlő eszköz adta tudtul a katasztrófát (árvizet, tűzvészt, ellenség közeledtét). Ahogy Petőfi írja *A Tisza* című versében: „Pár nap mulva fél szenderségemből / Félrevert harang zugása vert föl. / Jön az árviz! jön az árviz! hangzék, / S tengert láttam, ahogy kitekinték...”

A harang jelrendszere közösségenként változik. A jelrendszer alapegységei: a harangok külön megszólaltatása, a megállás nélkül húzott „vers”, az „összehúzás”, ha mindegyik haranggal egyszerre harangoznak, s ismert még a lélekharang, illetve a „kikísérés” is. A jelrendszer ismerői pontosan tudják ezek jelentését. Mivel a harangok jelentenek valamit, vagyis „beszélnek”, az emberek figyelnek a harangok „szavára”, sőt a harangok hangzásába szívesen „belehallanak” ezt-azt. A Jászságban például ezt vélték kihallani a harangokból: „Túrós derelye, túrós derelye” (Jászapáti), „Krumpli van az asztalfiókban, krumpli van az asztalfiókban” (Jászberény).

A harangok hangja, a harangozási szokás ugyanis különböző; ezért lehet a „hangversenybe” különféle értelmes mondatokat, gyorsan vagy lassan pergő szövegeket behallani.

A harang a falu összetartozásának a jelképe. Harangszó hívja misére, istentiszteletre az embereket, de a harang fontos kommunikációs eszköz is volt: tudatta az időt (déli harangszó), megüzente az ellenség közeledtét vagy valakinek az elhunytát, és a „félrevert” harang jelezte árvíz vagy tűzvész pusztítását. Nem csoda, hogy a saját falujának a harangszava mindenkinek mélyen a lelkéhez nőtt, és ezért sokszor kis verset is költöttek hozzá.

Biharban a tóti harang megelegedetten ezt „üzeni”: „Ke-nyér, sza-lon-na / Ke-nyér, sza-lon-na.”

Az érbogyoszlói viszont elégedetlenül követeli: „Sza-lon-nát, ke-nye-ret / Sza-lon-nát, ke-nye-ret.”

A nagyszalontai harang is dicsekszik: „Bü-vön van min-den / Bü-vön van minden. (Bőven van minden.)”

Az árpádi harang megismétli: „Van min-den, mint Ár-pá-don, / Á-só, ka-pa, fa-vil-la, / Csak ke-nyér nincs, / Meg sza-lon-na!”

Zalabai Zsigmond *Hazahív a harangszó* című szociográfiája címében is őrzi a harangszó szülőföldön megtartó erejét. Demjén Ferencnek, a rendszer-változáskor született *Harangok* című száma pedig mindennél szebben szól a harangok, a harangszó nemzetösszetartó erejéről.

**Halál.** A halál tényét harangozással adják hírül. Másként harangoznak férfi, nő vagy gyermek elhunytakor.

A magyar temetési szokások legarchaikusabb költői mozzanata a kötetlen, énekelt siratók előadása. A siratás közben kitalált énekekben a halott hozzátartozói szólnak az elhunythoz, a siratóasszonyok fájdalmasan zokognak.

A jajszóval történő siratás igen ősi szokás, és ma is elevenen él. Régen megszólták azt, aki nem siratta el hozzátartozóját.

**Temetés.** Temetéskor a halott ruháját kigombolják, szemére egyes helyeken pénzt helyeznek. A koporsóba máig beteszik vagy becsempészik a halott kedves tárgyait: pipáját, bicskáját, esetleg egy kis üveg pálinkát.

A koporsót a kisebb helyeken a „Szent Mihály lovának” nevezett négy lábú ráma-ra helyezik és négy ember viszi ki a sírhoz. Nagyobb helyeken lovas kocsi vagy gépkocsi viszi a koporsót.

Magyarországon a gyász színe manapság a fekete, ám korábban vörös, és a keleti népekre jellemző fehér gyász is szokásban volt. A néprajzkutatók az Ormánságban még fél évszázaddal ezelőtt is feljegyezheték a fehér gyászt.

A halottat ma is, túlnyomó többségben az egyház temeti el. A pap gyászbeszédet (halotti beszédet) mond, a gyászolók énekelnek és elmondják a Mi atyánkot. A sírba szokás egy-egy rögöt dobni. A sírt virágokkal halmozzák el.

**Temetői szokások.** Az elmúlt évszázadban a sírjeleknek a következő típusait alkalmazzák a temetőben: sírkő, kőkereszt, fakereszt, fejfa. A magyar nép kereszt helyett is sokszor szívesebben állít fejfát. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében megtalálhatók a csónak alakú fejfák. Ezeket a régi magyar csónakban történő temetkezéssel hozzák összefüggésbe. Erre ugyan nincs semmi bizonyítékunk, de a csónak alakú fejfák komor, méltóságteljes képe régi titkokra figyelmeztet. Ha Kölcsey Ferenc sírjánál járunk Szatmárcsekén, akkor a temetőben jórészt ilyen csónak alakú fejfákat látunk.

Igen tanulságos olvasmány a sírjelek böngészése. A legtöbb helyen nemcsak az elhunyt neve, a születés és a halál évszáma olvasható a síron, hanem rövidebb szöveg, esetleg versezet is.

Utas, tekints e fejfára  
Szegény fiú sírhalmára  
Apám, anyám nem volt nékem  
Szegény volt az egész életem.

Vagy:

Én is virág bimbó voltam  
Szülőim öröme nyíltam  
Egy betegség elhervaszta  
Kebelükből kiszakasza.

**Tréfás sírfeliratok.** A halál szomorú, gyászos állapot, amely az emberekben általában félelmet kelt. A védekezés egyik módja a halál kinevetése, ki-



gúnyolása. Ezt szolgálják a tréfás sírfeliratok, a „nevető fejfa” költészet. Sokáig magam se hittem, hogy ilyen létezik.

Itt nyugszik a Kovács Pista  
Csinálta a keresztapja  
Az anyjának barátságából  
Ezt a fejfát akácfából.

Sokáig magam sem hittem, de egyszer rátaláltam. A legismertebb tréfás sírfelirat – saját szememmel láttam, sőt le is fényképeztem a tyukodi temetőben:

Itt nyugszom én  
Olvasod te  
Olvasnám én  
Nyugodnál te!

**Halottak napja – mindenszentek.** Egyházi és népi ünnep, amelyhez a halottakra való emlékezés szokásai járulnak. A keresztény egyházak november 1-jén tartják a halottak napját.

A halottak napjához kapcsolódó népszokások: a halottak hetében a sírok megtisztítása, virággal díszítése, valamint a halottak napján (illetve újabban az ahhoz legközelebb eső vasárnap) a halottak lelki üdvéért való gyertyagyújtás (Erdélyben: világítás). Az emberek rendszerint annyi gyertyát gyújtottak, ahány halottjuk van.

A halottak napjáról talán legszebben Sütő András szavai szólnak az *Anyám könnyű álmot ígér* című könyvében. A halottak napját Erdélyben „világítás napjának” nevezik. Az emberek kimennek a temetőbe, világítani, a kárpitos az apjára emlékezik, aki azt mondotta neki: „Jertek majd ki a síromhoz világítani, nem azért, hogy engem lássatok, vagy én lássak valamit, mivel a föld betömi a szemem, hanem hogy a saját arcotokra hulljon a gyertya világa.”

Igen, hogy a saját arcotokra hulljon a gyertya világa!  
Világnak világa...